

УДК 930.253(477.72)"1945/1950"

Н. М. КУЗОВОВА*

ЗАСНУВАННЯ ТА ПЕРШІ РОКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРТАРХІВУ ХЕРСОНСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У (1945–1950 рр.)

Досліджуються історія заснування та перші роки діяльності партійного архіву Херсонського обласного комітету КП(б)У, питання реєвакуації документів партійних організацій на території новоутвореної Херсонської області, кадровий склад партархіву.

Ключові слова: Українська філія ІМЕЛ; партархіви обкомів КП(б)У; реєвакуація партійних документів; Херсонська область; Ладичук; Кудрявцева.

Останнім часом спостерігається активізація зусиль дослідників у напрямі вивчення архівних документів з даної проблеми, про що свідчить низка публікацій. Так, наприклад, окремі моменти, пов'язані з історією діяльності обласних партархівів КП(б)У–КПУ відображені в роботах Р.Пирога, В.Лозицького, К.Новохатського, передмові до путівника ЦДАГО України тощо. У них міститься інформація про систему партархівів на території України, їх керівні органи, основні проблеми комплектування та зберігання партійних фондів¹. Проте діяльність та інформаційний потенціал місцевих партійних архівів усе ж недостатньо досліджені. Тому вивчення процесу створення та особливостей формування документальних колекцій на прикладі партархіву Херсонського обкому КП(б)У дозволить збагатити знання про розвиток архівної справи у повоєнний період та розширити коло джерел для вивчення вітчизняної історії.

Утворення Херсонської області у 1944 р. супроводжувалося оформленням місцевого державно-партійного апарату: обласного комітету КП(б)У та однієї із його структурних частин – партархіву². У вересні 1945 р. було призначено хранителя фондів, а сам партійний архів Херсонського обкому КП(б)У, відповідно до його перших звітів, фактично розпочав роботу у травні 1946 р., із надходженням до нього перших фондів. Основними завданнями партархівів на той час були – концен-

* *Кузовова Наталя Миколаївна* – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету.

трація реєвакуйованих архівних документів місцевих органів КП(б)У та ЛКСМУ: районних та міських комітетів, первинних партійних організацій довоєнних установ на території новоутвореної області, а також збирання документів з історії КП(б)У.

Методичне керівництво партархівами у досліджуваній період покладалося на Українську філію Інституту Маркса-Енгельса-Леніна ЦК ВКП(б)У (далі – Українська філія ІМЕЛ). В інструктивному листі Української філії ІМЕЛ від 3 грудня 1945 р. за № 1 “Про уточнення фондового складу” гостро стояло питання комплектування обласних партархівів. З їхніх фондів вилучалися та передавалися в обласні архіви НКВС (МВС) документи періоду нацистської окупації, відбувався обмін непрофільними документами між ними та архівами інших областей, республік, збиралися відомості про участь партійних органів в організації партизанського руху та партизанського підпілля, захисту міст, обслуговування потреб фронту³.

Організаційні заходи щодо концентрації архівних документів у обласному партархіві почалися з інструктивного листа Херсонського обкому КП(б)У від 16 листопада 1945 р. до райкомів КП(б)У про передачу новоутвореному підрозділу всіх наявних документів за винятком 1944–1945 рр., за описами до 25 грудня 1945 р.⁴ Специфіку комплектування зумовлювали зміни в адміністративно-територіальному устрої та стан реєвакуації архівних документів.

У довоєнний період документи партійних органів накопичувалися у партійних осередках: райкомах та первинних партійних організаціях КП(б)У та ЛКСМУ. З початком Другої світової війни частина архівів була евакуйована, а значна кількість документів з особового складу знищена шляхом спалення⁵. Реєвакуйовані документи, ймовірно, були повернені до райкомів КП(б)У, бо саме вони мали передати їх до партархіву обкому КП(б)У.

У фонді партархіву питання реєвакуації та стану збереженості архівних документів міжвоєнного періоду відображена лише у декількох документах. Так, на вимоги ІМЕЛ негайно надати тематичні картки з історії місцевих більшовицьких організацій у листі заступнику директора Української філії ІМЕЛ Єневичу від 4 березня 1947 р. директор партархіву Н. Г. Ладичук повідомляє: “В виду того, что старый партийный архив весь был во время эвакуации уничтожен, материалами для истории коммунистической партии Украины облпартархив Херсонского обкома КП(б)У не располагает”⁶. У 1947 р. для відновлення партійних фондів довоєнного періоду співробітниками партархіву проведена робота з виявлення відповідних документів в партархівах Запорізького, Миколаївського та Одеського обкомів КП(б)У⁷. Через відсутність наукового співробітника та архівних матеріалів з історії більшовицького руху Н. Г. Ладичук уклала трудову угоду зі співробітником Одеської

державної бібліотеки ім. О. М. Горького Ф. Смирновим для копіювання необхідних документів із історії революційного руху на Херсонщині та Херсонської парторганізації з книжних фондів бібліотеки⁸.

Книги обліку 1946–1953 рр.⁹ та сучасний склад і зміст партійних фондів свідчать про те, що в більш-менш повному обсязі збереглися лише документи парторганізацій Іванівського, Великолепетиського, Сиваського, Генічеського та Нижньосірогозького районів, утворених у складі Херсонської області з адміністративних одиниць Запорізької¹⁰. Документи парторганізацій Херсонщини, що перебували на території довоєнної Миколаївської області, було практично втрачено. Це підтверджується відомостями ЦДАГО про результати евакуації документів партархівів на території УРСР¹¹. Вцілілі документи мали надійти до обласного партархіву в грудні 1945 р., однак процес концентрації документів зайняв два роки. Окремі фонди, судячи з листування обласного партархіву, до 1950 р. ще надходили з Запорізької та Дніпропетровської області у рамках обміну непрофільними документами¹².

Втрата важливого масиву партійних документів внаслідок подій Другої світової війни особливо гостро відчувається при дослідженні актуальних проблем вітчизняної історії. Так, під час виявлення документів про Голодомор 1932–1933 років у Держархіві Херсонської області найбільш інформативні документи з цього питання виявлено саме в партійних фондах райкомів КП(б)У. Документи вищих органів у ЦДАГО України цього періоду збереглися частково і не можуть компенсувати цю прогалину. Документи інших установ: профспілкових організацій, органів місцевого самоврядування тощо лише приблизно окреслюють масштаби лиха, натомість спогади очевидців подають суб'єктивну оцінку подій. Тільки у партійних документах з високим рівнем секретності постають справжні картини голодомору – це інформація про кількість загиблих, заходи держави щодо приховування голоду, репресії проти керівників місцевих партійно-державних органів, що співчували голодуючим, та проти народних повстанців, що чинили опір радянській владі¹³. І це лише один приклад, який переконливо демонструє потенціал партійних матеріалів, що зберігаються у фондах Держархіву області.

Важлива роль у збереженні цих документів належить керівництву партархіву. З 1946 по 1969 рр. його очолювала Ніна Григорівна Ладичук, вдова Олександра Карповича Ладичука. О. К. Ладичук, голова Херсонської міськради та згодом – начальник штабу херсонського партизанського загону, трагічно загинув на початку війни. Н. Г. Ладичук разом із синами в цей час перебувала в евакуації, у 1944 р. повернулася до Херсона. 1 вересня 1945 р. призначена хранителем фондів обласного партархіву, у квітні 1946 р. – його завідувачем. Архівної або вищої освіти не мала, працювала машиністкою, секретарем, сестрою в евакогоспіталі. Мотиви вибору її на посаду завідувача очевидні: член

ВКП(б)У з 1939 р., вдова героя війни, яка користувалася підтримкою в обкомі КП(б)У. Н.Г.Ладичук вдалося швидко вирішити питання з матеріально-технічною базою та кадровим складом архіву, через керівництво обкому КП(б) забезпечити концентрацію документів райкомів.

Вона мала необхідні риси керівника: організаторські здібності, дисциплінованість, принциповість. В особовій справі зазначається, що Ладичук Н. Г. з дорученою роботою справляється, ініціативна, дисциплінована¹⁴. Офіційне листування свідчить, що Н. Г. Ладичук дбала про трудові права своїх співробітників, могла аргументувати свою позицію. Вона пройшла курси підвищення кваліфікації у Москві, і якщо сама не оволоділа усіма тонкощами архівної справи, то змогла зібрати під своє керівництво людей із необхідними рисами. Враховуючи те, що за весь час існування у партархіві Херсонської області було лише два керівники – Ніна Григорівна Ладичук та Михайло Андрійович Ємельянов, за якого ця установа посіла не останнє місце серед партархівів УРСР, можна належно оцінити її особистий внесок.

Н. Г. Ладичук вела активне громадське життя: брала участь у різноманітних партійних заходах у Херсоні та Москві, зустрічалася із старими більшовиками, пройшла останнім шляхом партизанського загону свого чоловіка, щоб з'ясувати обставини його загибелі. Мала дві нагороди: медаль “За победу над Германией” (1946) та “За доблестный труд” (1946)¹⁵. Н. Г. Ладичук присвятила партархіву 24 роки свого життя.

Суттєву підтримку Н. Г. Ладичук надала П.Ф.Кудрявцева, найбільш досвідчена з усіх архівних працівників щойно створеного партархіву, колишній директор Херсонського окружного історичного архіву (у 1932–1941), директор обласного архіву НКВС (04.1944 – 07.1945). Вона була призначена хранителем фондів, однак переважно займалася перевітками та інструктажем районних парторганізацій, тому що ці види роботи потребували певної кваліфікації. Однак у 1948 р. вона вийшла на пенсію за станом здоров'я¹⁶.

Відповідно до плану роботи на травень – грудень 1946 р. основними напрямками новоутвореного партархіву області стали такі, як облаштування архівосховища та робочої кімнати, доукомплектування штату, перевірки та інструктажі міськкомів та райкомів КП(б)У, ЛКСМУ, вибірково – первинних партійних організацій; тиражування та розсилка інструкції з науково-технічного упорядкування документів, прийняття на зберігання документів Великолепетиського та Генічеського райкомів КП(б)У і ЛКСМУ. Особлива увага приділялась виявленню та збиранню документів в інших партійних організаціях; веденню обліку архівних документів відповідно до вимог ІМЕЛ, щоденному обліку роботи співробітників, організації навчання з підвищення кваліфікації працівників партархіву за участю досвідчених працівників Херсонського обласного архіву МВС. Наукова робота не планувалася, оскільки матеріали для

неї ще не були зібрані. Особливу увагу, відповідно до вимог ІМЕЛ, потрібно було приділяти виявленню та збиранню матеріалів щодо діяльності більшовицьких організацій у період Великої Вітчизняної війни, документів про більшовицьке підпілля і керівництво більшовицьким партизанським рухом у період Великої Вітчизняної війни¹⁷. Надавалося право вимагати профільні документи не лише від партійних органів, але й від облдержархіву МВС, історичного музею тощо¹⁸.

Уже в першому звіті партархіву області за травень – грудень 1946 р. зазначено, що партархів розпочав роботу у травні 1946 р., йому виділено приміщення у будівлі обкому КП(б)У з двох кімнат площею 55 кв. м. У ті роки штат архіву складався з 5 осіб: завідуючої партархівом, наукового співробітника, хранителя фондів та двох архіваріусів. Посада наукового співробітника залишалася вакантною.

У перший рік роботи було прийнято на зберігання 5 фондів із 3952 справ у неупорядкованому стані. У результаті їх обробки та уточнення фондової належності кількість фондів збільшилася майже вдвічі¹⁹. Станом на 1950 р. в партархіві зберігалось 579 фондів із 21919 справ, лише трохи більше половини з них перебували в упорядкованому стані²⁰. Тобто документи з райкомів КП(б)У, незважаючи на всі застереження, надійшли в неупорядкованому стані, тому їх науково-технічне упорядкування забрало багато часу. Це пояснювалося багатьма недоліками: від об'єднання матеріалів різних фондів – первинних партійних організацій, райкомів та міськкомів – у один фонд до погано прошитих сторінок. У рекомендаціях також зазначалось, що документи із негативним змістом потрібно виділяти на особливе зберігання, а документи, що не мають науково-історичного та довідкового значення, знищувати²¹.

У 1948 р. відбулось перше перевіряння роботи партархіву з боку ІМЕЛ, у 1949 – контрольне. З 22 по 29 квітня 1948 р. співробітниця ІМЕЛ Моляко відвідала архів та склала лист-довідку про його стан. Серед позитивних моментів відзначено його добротну матеріально-технічну базу. На момент перевірки в архіві зберігалось 37 фондів, 8893 справи²². Проте виявлено й чимало недоліків, пов'язаних із специфікою архівної роботи. Як пояснює Н. Г. Ладичук: “<...> трудностью этой работы является некомпетентность в ряде вопросов архивоведения, поэтому ряд допущенных ошибок и недостатков в работе является результатом неосведомленности работников партархива и слабой методической помощью самого ИМЭЛ”²³.

Облік документів та ведення облікової документації, не зважаючи на науково-методичне керівництво ІМЕЛ та підвищення кваліфікації, що пройшла Н. Г. Ладичук, не були сильною стороною обласного партархіву, як і багатьох інших архівних установ у цей період. Принципи фондування документів, досить докладно описані у інструктивних листах, були малозрозумілими для співробітників, про що можна зро-

бити висновок із зауважень, які було зроблено при перевірці роботи обласного партархіву співробітниками ІМЕЛ у 1948–1949 рр. Незнання принципів компенсувалося завзяттям. Так, ведення книги обліку у цей період обласний партархів перескладав як мінімум двічі, остаточно заплутавшись у номерах фондів та датах передаточних актів.

Наукова розробка фондів, що мав проводити обласний партархів у цей період (1947), полягала у пошуку документів про діяльність соратників Леніна-Сталіна-Молотова: Кагановича, Калініна, Орджонікідзе, Щербакова, Кецхавелі, а також листівок із зверненнями до народу партійних і комсомольських діячів під час Великої Вітчизняної війни, пошуку та копіюванні документів із підписом М.Хрущова, який став у 1944 р. першим секретарем ЦК КП(б)У. Звичайно, така напружена робота потребувала ретельного перегляду фондів як самого партархіву, так і звернення до фондів Херсонського обласного архіву МВС²⁴. Тому через її великий обсяг та специфіку на посаді наукового співробітника ніхто довго не затримувався. Це кадрове питання було вирішене лише пізніше, коли до партархіву прийшла працювати Є. Камінська – справжній патріот архівної справи, яка опікувалася питаннями науково-видавничої діяльності.

Ще одним важливим напрямом інформаційної діяльності архіву у 1946–1950 рр. було надання довідок про партійний стаж, виконання запитів МВС про політичну благонадійність окремих громадян, складання тематичних картотек із історії партії, підготовка статей та організація роботи дослідників історії партії в читальному залі.

При цьому слід зазначити, що масова втрата документів під час війни стала головною проблемою, з якою зіткнувся партархів у своїй інформаційній діяльності. Через це більшість довідок, наданих архівом за зверненнями громадян та установ, була негативного характеру, а виконувати завдання з виявлення документів з історії партії не було можливості.

Успішній інформаційній діяльності заважали також брак досвіду архівної роботи, відсутність спеціальної освіти у працівників та специфікою роботи партархівів, пов'язаною з обмеженим доступом до архівної інформації. Так, в інструктивному листі за результатами перевірки партархіву читаємо: “В справочной работе сотрудники партархива не проявляют должной заботы о сохранности партийной и государственной тайны, нарушая существующие указания по этому вопросу. На запрос органов МГБ о принадлежности Либермана к анархистам-набатовцам, партархив отвечает: “По имеющимся у нас материалам Либерман не числится”. Между тем, никаких материалов об анархистах в партархиве не сохранилось. Имеются случаи, когда ответы о революционной деятельности выдаются по запросам отдельных лиц. На запрос тов. Серова о его революционной деятельности партархив отвечает:

“Документальных материалов до Великой Отечественной войны у нас не сохранилось”. Ответ направляется в адрес управляющего конторой “Огнеупорлом”...” (Інструктивний лист Української філії ІМЕЛ від 20 грудня 1949 р.)²⁵. Робота у читальному залі партархіву першого дослідника, також не обійшлася без ексцесу: “Исследователь Каков К.С. занимался в рабочей комнате, где проводилась обработка фондов. Вместо выписок исследователь скопировал протоколы парторганов, материалы чистки партии, материалы по приему и исключению. Исследователю выданы все, без исключения материалы фонда” (з інструктивного листа Української філії ІМЕЛ від 17 листопада 1950 р. про результати обстеження обласного партархіву у вересні 1950 р.)²⁶. Тож працівники партархіву були змушені вимагати від дослідника повернути скопійовані документи.

Важливим здобутком у роботі партархіву в 1948–1950 рр. стало формування архівних колекцій. У 1948 р. співробітниками партархіву розпочата робота щодо збирання мемуарної літератури та документів особового походження. Першою згадується стенограма спогадів старого більшовика Н. Ф. Соколова та матеріали з біографії О. Д. Цюрупи, радянського державного та партійного діяча²⁷. Ці документи увійшли згодом до опису 2 фонду обласного партархіву. Упродовж 1950–1970-х рр. були започатковані та упорядковані основні колекції документів з революції 1917 р. та історії Великої Вітчизняної війни: “Документи про підпілля та партизанський рух на Херсонщині в роки Великої Вітчизняної війни”, “Документи про бойові дії на Херсонщині у період Великої Вітчизняної війни”, “Особові справи Героїв Радянського Союзу”, що досі не втратили своєї актуальності.

Таким чином, у 1945–1950 рр. після організації партархіву Херсонського обкому КП(б)У його співробітниками попри труднощі виконано значну роботу: обладнано приміщення, в якому сконцентровано реєвакуйовані партійні документи, розпочато приймання документів від партійних організацій новоствореної Херсонської області, їх науково-технічне упорядкування та формування архівних колекцій з документів особового походження.

Водночас у цей період відбувалося обмеження доступу до документів, що відображали негативні моменти суспільного життя, їх засекречення. Основною проблемою перших років роботи партархіву була нестача кваліфікованих кадрів, що тягло за собою інші порушення. “Тлухі” описи, недосконалість науково-довідкового апарату – ці проблеми, на жаль, мають місце й нині.

Зважаючи на те, що партійний контроль поширювався на найбільш важливі питання суспільного життя, ці фонди потребують якнайширшої наукової розробки, каталогізації, створення електронних баз даних для внесення їх до джерельної бази історичної науки.

¹ *Мітюков О.Г.* Радянське архівне будівництво на Україні (1917–1973 рр.). – К., 1975; *Бажан О.* З історії ЦДАГО України (до 70-ліття заснування) // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 4. – С. 117–122; *Легкоступ М. М.* Скарбниця суспільно-політичної історії України (до 20-ї річниці створення ЦДАГО України) // Архіви України. – 2011. – № 5. – С. 82–88; *Новохатський К.* Архіви колишньої компартії України: досвід інтеграції до системи державних архівів (1991–2004) // Архіви України. – 2004. – № 4–6. – С. 15–21; *Пуріг Р. Я.* Документальна спадщина Компартії України: Проблеми інтеграції в систему державної архівної служби [про ЦДАГО України] // Константи: Альманах соціальних досліджень. – Херсон, 1996. – № 2. – С. 5–10.

² Державний архів Херсонської області, ф. П-46, оп. 1, спр. 43, арк. 1–6.

³ Державний архів Херсонської області, ф. П-3862, оп. 1, спр. 1, арк. 5, 6.

⁴ Там само, арк. 1, 3.

⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України: Путівник / Автори-упорядники: Б. Іваненко (керівник), О. Бажан, А. Кентій, Н. Маковська, А. Соловйова. – Київ, 2001. – 496 с. – (Серія “Архівні зібрання України. Путівники”). – Передмова.

⁶ Державний архів Херсонської області, ф. П-3862, оп. 1, спр. 5, арк. 2, 3, 7.

⁷ Там само, спр. 7, арк. 4.

⁸ Там само, спр. 5, арк. 17, 18.

⁹ Там само, спр. 23.

¹⁰ Державний архів Херсонської області: Путівник / Автори-упоряд.: А. Карпова (відп. ред.) та ін.; Редколегія: Г. Боряк (голова) та ін. – Київ, 2003. – С. 602–686.

¹¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України: Путівник / Автори-упорядники: Б. Іваненко (керівник), О. Бажан, А. Кентій, Н. Маковська, А. Соловйова. – Київ, 2001. – С. 6–7.

¹² Державний архів Херсонської області, ф. П-3862, оп. 1, спр. 1, арк. 5.

¹³ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Херсонська область / Укр. ін-т національної пам'яті, Херс. облдержадмін., редкол.: І. О. Яковлев, В. Ф. Боровик, Т. М. Ющенко, В. С. Кудлай, С. Г. Водотика та ін. – Херсон. – 2008. – 844 с.: іл.; Херсонщина. Голодомор. 1932–1933. Збірник документів / Держ. архів Херс. обл., редкол.: В. Ф. Боровик (голова), О. О. Марущак, Л. В. Виноградова; авт. кол. – Херсон: ВАТ “ХМД”, 2008. – 329 с.: іл.

¹⁴ Державний архів Херсонської області, ф. П-46, оп. 11, спр. 2650, арк. 9.

¹⁵ Там само, арк. 3 зв.

¹⁶ Там само, спр. 519, арк. 1–11.

¹⁷ Там само, ф. П-3862, оп. 1, спр. 3, арк. 2–6.

¹⁸ Там само, спр. 8, арк. 15.

¹⁹ Там само, спр. 2, арк. 1.

²⁰ Там само, спр. 18, арк. 4.

²¹ Там само, спр. 8, арк. 15.

²² Там само, спр. 9, арк. 11–15.

²³ Там само, спр. 8, арк. 25.

²⁴ Там само, спр. 5, арк. 20.

²⁵ Там само, спр. 11, арк. 62.

²⁶ Там само, спр 15, арк. 51.

²⁷ Там само, спр. 8, арк. 22, 23.

Исследуется история создания и первые годы деятельности партийного архива Херсонского областного комитета КП(б)У, вопросы реэвакуации документов партийных организаций на территории новообразованной Херсонской области, кадровый состав партархива.

Ключевые слова: Украинский филиал ИМЭЛ; партархивы обкомов КП(б)У; реэвакуация партийных документов; Херсонская область; Ладычук; Кудрявцева.

There is researched the history of establishment and first years of activity of Party Archives of the Kherson Oblast Committee of Communist Party of Ukraine, the question of re-evacuation of documents of the party organizations on the territory of new-established Kherson Region and the employees of the party archives.

Key words: The Ukrainian branch of IMEL (Institute of Marx, Engels, Lenin of the Central Committee of Soviet Union Communist Party); the party archives of the Kherson Oblast Committee of Communist Party of Ukraine; re-evacuation of party documents; the Kherson Region; Ladychuk; Kudryavtseva.